sche bedoelingen. De bundel wordt gepresenteerd als een handzame collectie Nederlandstalige originele artikelen om de gewekte belangstelling van studenten te bevredigen. Met enige parmantigheid wordt de vernieuwing geëtaleerd die in de oude geschiedenis in de afgelopen decennia heeft plaatsgevonden: verheerlijking van een majestueus verleden en 'meticuleus' bronnenonderzoek hebben plaats gemaakt voor kritische toepassing van nieuwe interpretatiemodellen. Ik heb mij afgevraagd of oud-historici moeten toegeven aan de neiging van sommige kerken om schuld te bekennen. Natuurlijk heeft de *Altertumswissenschaft* met zeer tijdgebonden concepten gewerkt, maar zij heeft geschiedenis, archeologie, kunstgeschiedenis, literatuur geïntegreerd op een manier die moderne cultuurhistorici van andere perioden thans ontdekken als de uiterst actuele integrale geschiedbeoefening.

Gelukkig maken de zestien auteurs zich niet schuldig aan het soort 'debunking' van het monumentale dat de redacteurs zo nadrukkelijk belijden. In een ruwe chronologische volgorde berijden de collega's hun stokpaarden: Homeros, Sparta, polis tegenover ethnos, de vroege zeevaart, oost-west, ideologie van de Atheense democratie, politiek in de Romeinse republiek, het bestel van Augustus, Constantijn de Grote en de bureaucratie van het laat-Romeinse rijk. Daarnaast zijn er meer synthetische stukken over de antieke economie, de landbouw en de relatie van mythe tot rite.

In het algemeen voldoen de essays uitstekend aan de opzet: compact en helder worden inzichten uiteengezet. De stukken hebben niveau, maar veronderstellen geen grondige voorkennis. Impliciet worden allerlei zaken verklaard door deze schrijvers, van wie de meesten *gelukkig* onderzoek combineren met onderwijs. Alleen de stukken van Jongman over primitivisme versus modernisme in de antieke economie en Versnels essay over de verhouding mythe-rite, hoe voortreffelijk op zichzelf ook, zijn te esoterisch geschreven. Weinig dienstig met het oog op de aangesproken groep is het ook als de Blois een literatuuroverzicht in zijn opstel over Augustus' systeem verwerkt. Het is natuurlijk wel voortreffelijk dat een gerichte bibliografie op het eind de doorstudeerder de weg wijst.

Substantiële inhoud gepaard aan helderheid en leesbaarheid, zijn de algemene kwaliteiten van deze *Kaleidoskoop*, waarin de auteurs hun individualiteit hebben weten te bewaren. De stijlen zijn herkenbaar; een enkele keer blijven ons zelfs flauwiteiten niet bespaard (*"De aarde draait om de zon, zei Galilei, en deze lont in het kruitvat werd bijna de lont bij zijn brandstapel."*).

Deze staalkaart van het Nederlandse oud-historische bedrijf zal verwacht ik, vooral zijn dienst bewijzen als tentamenliteratuur. Maar ook de leraar geschiedenis die zijn sluimerende belangstelling voor de oude historie wil voeden, moet naar deze kaleidoskoop kijken.

Anton J.L. van Hooff

RENAISSANCE

De besprekingen zijn geschreven door H.M.G. Schrijnemakers.

Jacques Heers, *Borgia en Medici. Het pauselijk hof in de 15e eeuw.* (Kosmos, Utrecht-Antwerpen 1989) 216 blz.

De oorspronkelijke titel van dit boek luidt *La vie quotidienne a la cour pontificale au temps des Borgia et des Médicis 1420-1520* (Hachette 1986). Het maakt dus deel uit van een bekende serie over 'het dagelijks leven'. Zulke boeken ontbreekt het wel eens aan samenhang, maar dat is in dit geval niet zo. De auteur, mediaevist aan de Sorbonne, heeft een duidelijk thema: de uitbouw van de pauselijke staat tot een moderne monarchie.

Het boek borduurt dus voort op de these van Paolo Prodi's *Il sovrano pontefice* (1982; intussen ook in het Engels vertaald): de pauselijke aanspraken op gezag over alle vorsten werden al voor de Reformatie steeds minder serieus genomen door de nationale staten in opkomst. De gevangenhouding van Bonifatius VIII te Anagni (1303) door de Franse koning, de 'ballingschap' te Avignon en het conciliarisme uit de 15e eeuw zijn daarvan voorbeelden. Weliswaar handhaafde de paus tot ver in de zeventiende eeuw de universalistische pretentie scheidsrechter te zijn over de vorsten (bijvoorbeeld nog bij de vrede van Nijmegen in 1678), maar al in de vijftiende eeuw werd ook hij zelf steeds meer een modern monarch. De pauselijke staat kan zelfs gelden als een uitgesproken voorbeeld voor de *New Monarciens*: een naar centralisatie strevende staat met een (weliswaar clericale) bureaucratie, waar de Romeinse adel werd onderworpen aan de vorstenmacht van de paus. Zo werden kardinalen op den duur een soort ministers en bloeide er naast het ambtenarenapparaat, de curie, een pauselijk hof. Een probleem was wel het ontbreken van erfgenamen en dus van een vorstelijke dynastie, die de stabiliteit van de staat bevorderde. De dood van een paus gaf meestal aanleiding tot onlusten; zijn beschermelingen, nu hulpeloos, werden het slachtoffer van plundering. Vandaar het nepotisme van bijvoorbeeld

de Borgia-, Della Rovere- en Medici-pausen, die hun neven voorzagen van ambten en van stemmen in het conclaaf.
Ook de 'comune', de stadsregering van Rome, werd onderworpen aan de vorst. Het Kapitool werd overheerst door het Vaticaan. Niet langer was de souverein alleen maar hoofd van een oude adelsfamilie als de Colonna of de Orsini, maar hij werd een absoluut monarch. Dienovereenkomstig verdwenen in Rome de middeleeuwse vechttorens en werd de nieuwe hoofdstad voorzien van een dwangburcht, Castel Sant'Angelo, en een nieuwe residentie in het Vaticaan. Het hof kreeg er een hofkapel (de Sixtijnse) en er werd een zomerverblijf gebouwd (de Belvedere), zoals dat later in Versailles zou gebeuren. Boven het graf van Petrus verrees de nieuwe basiliek als symbool van de centralisatie. Stadsvernieuwing was gericht op het aantrekken van pelgrims. Zelfs het humanisme en de cultus van de Klassieke Oudheid stonden in dienst van het absolutisme: de verheerlijking van het Romeinse verleden in de geschriften van de geleerden droegen bij aan de roem van de pausen.

Een nuttig boek dus, heel concreet en met veel voorbeelden, gebouwd rond een vruchtbare these. Jammer dat zo vaak Franse termen ten onrechte onvertaald blijven: Enkele voorbeelden: 'Capoua' in plaats van 'Capua', 'Suburre' in plaats van 'Suburra' en 'machicoulis' in plaats van schietgaten. In het Nederlands wordt 'Tite Live' vertaald met 'Livius' en spreken wij van de St. Jan *van* Lateranen in plaats van *in* Lateranen. De vertaalster lijkt niet erg vertrouwd met Romeinse en Italiaanse namen; zo wordt met 'Santa Maria Minerva' de 'Santa Maria *sopra* Minerva' bedoeld en met de 'San Spirito in Sassia' de 'San*to* Spirito', met de 'Santo Maria de Popolo' echter de San*ta* Maria del Popolo en de 'basiliek Santa Maria' is de 'Santa Maria Maggiore'. Met 'la Brenta' wordt het dal van de Brenta bedoeld en met de 'villa Farnese' de 'villa Farnesina'. In de terminologie van de katholieke kerk spreekt men van 'gewijde vaten' in plaats van 'gewijde vazen'. De 'collatio' van bisdommen is iets anders dan de cumulatie. De 'burelen in het Vaticaan' staan niet op de Gianicolo-heuvel. Michelangelo beschilderde de sixtijnse Kapel niet voor Sixtus IV . De dwarsbeuk van een kerk is geen 'dwarsbalk'. 'Botteghe' van kunstenaars zijn geen winkels, maar hun ateliers of werkplaatsen. Vertalen is ondankbaar en slecht betaald werk. Misschien loont het voor de uitgever, als de tekst wordt nagelezen door een vakhistoricus. Een goed boek verdient een duidelijke vertaling.

Kate Simon, *Gonzaga. Macht, intrige en cultuur in een Italiaanse renaissance-stad* (Kosmos, Utrecht-Antwerpen 1988) 288 blz.

Mantua is als Renaissance-centrum niet helemaal onbekend in de schoolboeken. Soms wordt daarin de classistische gevel afgebeeld, die Alberti ontwierp voor de Sant'Andrea. Toeristen vinden vanuit Verona hun weg naar het hertogelijk paleis, een enorm gebouw, dat in de loop der eeuwen steeds weer werd uitgebreid. Zij bezoeken er de Bruidskamer, door Mantegna voorzien van schitterende fresco's voor de Gonzaga. Die familie heerste vanaf 1328 over stad en land, tot het geslacht rond 1700 uitstierf en Mantua werd ingelijfd bij het keizerrijk.

De Gonzaga waren vooral condottieri, legeraanvoerders van nu eens keizerlijke, dan weer Franse troepen, niet zelden ook bondgenoten van Venetië of Milaan, waartussen hun grondgebied lag ingeklemd. Vandaar de rol die zij speelden in de internationale politiek en bij de handhaving van de machtsbalans tussen de grotere Italiaanse staten in de veertiende en vijftiende eeuw, en het wankel evenwicht, waarin zij zich staande trachtten te houden tijdens de ingewikkelde Italiaanse oorlogen (1494-1559) tussen Habsburg en Valois. In de zestiende eeuw kreeg ook Mantua zijn absolute monarchie: de vijfde markies, Federico, werd in 1530 hertog, zoals de Medici dat in Florence werden. Voor de economie was dat geen nadeel: door de hervormingen van kardinaal-regent Ercole rond 1550 steeg de welvaart, die met name te danken was aan de textielnijverheid en het hof.
Het mecenaat van de Gonzaga maakte Mantua tot een centrum van kunst en cultuur. Met name Isabella d'Este (1474-1539), die aan het hof van haar vader in Ferrara een klassieke opvoeding had genoten, beschermde na haar huwelijk met de vierde markies van Mantua humanisten als Pietro Bembo en Baldassare Castiglione, de auteur van *De Hoveling*. Leonardo en Titiaan schilderden haar portret. Ook het muziekleven had veel aan haar patronage te danken. Zij was een van de beroemdste vrouwen van haar tijd en overtrof haar echtgenoot verre in culturele en diplomatieke aangelegenheden.

In de zeventiende eeuw raakte Mantua in verval, vooral toen een zijtak van de Gonzaga het hertogdom ging regeren. Aan hun toenmalige gedrag ontleent de hertog uit Verdi's Rigoletto zijn reputatie van vrouwenjager, hoewel ook homosexualiteit een rol schijnt te hebben gespeeld.

Het boek van Kate Simon beschrijft dit alles zonder veel bezinning op theorie of structuur. De enige 'rode draad' is de chronologie, en die is gecompliceerd genoeg als het om de stamboom der Gonzaga of de verwikkelingen van de internationale diplomatie gaat. Dat de chronologische hoofdstukken geen titels dragen, zegt iets over het gebrek aan structuur. Omdat de auteur haar kaartenbak niet in die hoofdstukken kwijt kan, onderbreekt zij haar verhaal door *intermezzi*, die vaak alleen zijdelings daarmee samenhangen. Tussen twee willekeurige hoofdstukken staat dan bijvoorbeeld een uitweiding over *magie en wetenschap* of over *de langzame pest* (syfilis).
Maar ook binnen het verhaal springt de auteur nogal eens van de hak op de tak. De informatie is dus niet zo gerangschikt, dat ze gemakkelijk onthouden of zelfs maar overzien kan worden. Een register ontbreekt, maar gelukkig is er wel een stamboom van de voornaamste Gonzaga opgenomen in het boek.

Als leesboek met soms interessante verhalen - bijvoorbeeld over de test waarmee hertog Vincenzo I (1562-1612) zijn potentie moest bewijzen - zou het boek geslaagd zijn, wanneer de harkerige vertaling niet zo storend was. Enkele voorbeelden: "*Noordelijke Italiaanse heersers concentreerden hun macht in de steden, die zij gebruikten voor het voeren van handel en het uitwisselen van kennis, kunst en geld, kortom voor de beschaving*". En: "*De gevolgen van de zwarte pest, gevolgd door minder ernstige pestperioden en hongersnoden, leidden tot verontrustende vragen, die eerst bij de renaissancistische filosofen de kop opstaken maar die later ook tot andere bevolkingslagen doordrongen*". Dat leest niet prettig. Soms wekt de vertaalster de indruk niet te weten wat er wordt bedoeld met religieuze termen: het concilie van Trente (dat aanvankelijk in het keizerlijk Mantua zou worden gehouden!) is geen synode en ook geen raad. 'Kerkvaders' zijn geen kerkelijke bestuurders. In augustus wordt niet het feest van 'Hemelvaart' gevierd, maar dat van Maria Tenhemelopneming. En een 'conclaaf' komt alleen bijeen om een nieuwe paus te kiezen. Andere fouten: Adriaan VI was geen 'Vlaming', Asti en Novara liggen ten westen en niet ten oosten van Milaan, terwijl Parma juist wel weer wel ten zuidoosten daarvan ligt. Onzorgvuldigheden van de vertaalster of van de auteur? Ook het laatste is mogelijk, want het boek lijkt de vrucht van enkel compilatie, en dat volgens een weinig systematische werkwijze.